

CRKVA-TVRĐAVA U VRBOSKOJ

NIKO DUBOKOVIĆ

U naučno-stručnoj literaturi crkva-tvrđava u Vrboskoj nije bila obrađena. Spominje je samo uzgred Lukša Beritić, zaslužni dubrovački konzervator, porijeklom Vrbovljanin,¹⁾ u svom članku o crkvi - tvrđavi u Suđurađu na Šipanu. Mi bi za to ovdje pokušali ukratko kazati nešto više o ovom istaknutom spomeniku kulture, otoka Hvara.

Mjesto Vrboska nastalo je u XV st.²⁾, tako što su stanovnici sela Vrbanja, i drugih sela³⁾ (Svirče, Vrisnik), sagradili svoje kuće na moru, u namjeri da se posvete ribolovu, i u granicama mogućnosti brodarstvu. Jasno je da to naseljenje nije nastalo odjednom, nego postepeno, u uvali koja se zvala Vrbanjska vala, pa po tome Vrboska.⁴⁾ U njoj je sigurno uvijek bila po koja kuća i ribarski brod, pa i onda kad u ravnici nije bilo toliko stanovnika koliko u XVI st. a osobito od kada su neretljanski doseljenici napučili Vrbanj, jer nema idealnijeg morskog skloništa nego li je uvala Vrboske. Naselje se razvilo u selo kada se težnja moru slavenskog stanovništva, koje je u valovima nadolazilo u srednjem vijeku, susrela sa povoljnim prilikama, ili kada je nastupio pojedinac, koji je svojim primjerom i prestižom povukao ostale. Vrboska se dakle razvila procesom kojim je nešto ranije išla Jelsa, kao luka Pitava, a kasnije, u najnovije vrijeme, Basilna kao nova luka Vrbanja, pa Zaca⁵⁾ luka Zavale, Milna⁶⁾ morsko ishodište Malog Grablja kod Hvara.

¹⁾ Zbornik zaštite spomenika kulture, knj. XII/1961, str. 147. Njegov predak i homonim potpisao je u Hvaru 1558, kao prokurator crkve sv. Lovre, sa don Ivanom Ivanićem, prokuratorom crkve koju opisujemo, nagodbu o jednakosti dviju mjesnih bratovština.

²⁾ Prilozi povijesti otoka Hvara I, str. 59.

³⁾ Raccolta di varie fondazioni di beneficij monasteri chiese parochie etc. della diocesi di Lesina, Dominikanski samostan Stari Grad, fo. 83.

⁴⁾ qui locus semper fuit et est de iurisdictione curae Verbagni ideo Verboscha nuncupatur (Raccolta, o. c. fo. 83).

⁵⁾ Prilozi povijesti otoka Hvara, o. c. 62/63.

⁶⁾ Popis spomenika otoka Hvara str. 77/1.

Prije nego li se Vrboska mogla nazvati naseljem, stajala je na početku uvale crkvice sv. Petra, koja je prema statutu komune iz 1331. označavala granicu pitovskog i vrbanjskog teritorija.⁷⁾ Tada još mjesta kao zasebne cjeline nema. Crkvice je s vremenom porušena, što je također znak nepostojanja naselja, ali su je 1469. vlasnici patriciji Hranotići obnovili, izričito naglašujući da grade na starim temeljima.⁸⁾

Nekako u isto doba sagradili su Vrbanjani na proplanku s južne strane uvale svoju crkvu sv. Marije, a također skoro istodobno nastao je, vjerovatno zaslugom poduzetnog i energičnog brodovlasnika Matula Ivanića, pučkog vođe, i prvi rudiment luke — 1465 — ispod te iste sv. Marije.⁹⁾

Ova tri momenta ukazuju, da je proces naseljavanja u datom času naglo krenuo, pa ne smijemo isključiti da je impuls tome dao isti Ivanić¹⁰⁾ uživajući mnogo prije hvarske bune, povjerenje naroda hvarske ravnice, upućujući ga ribolovu i brodarenju kao jedinom putu za poboljšanje uslova života, i oslobođenje od autarhije, koja ga je držala u učmalosti.

Paralelno s naseljavanjem, u Vrboskoj su se ubrzo ukazale dvije frakcije među stanovništvom, organizirane u dvjema bratovštinama.¹¹⁾

Jednu bratovštinu sačinjavali su osnivači crkve sv. Marije a druga je sagradila sadašnju župsku crkvu, posvećenu sv. Lovrincu. Bratovštine su bile izraz dvaju stanovišta, jer je prva skupljala one koji su želili ostati pripadnici Vrbanja, dok je druga bila izraz autonomije mjesta i njegove emancipacije od Vrbanja. Ovi potonji su dobili podršku tadanjeg biskupa, i valjda za to posvetili crkvu istoimenom svecu.¹²⁾

U ovom članku ne možemo analizirati odnos dviju grupa stanovnika u Vrboski, pa to nećemo činiti. Spomenuli smo podvojenost, jer je ona uvjetovala razvitak mjesta, kao i gradnju dviju crkava, umjesto jedne, što bi inače bilo normalno. Ta ista podvojenost nije vjerovatno ranije dopustila gradnju utvrđenja, u doba kada je utvrđena crkva u Jelsi (1535), što je u kritičnom času postalo sudbonosno za mjesto.

Međutim niz bolnih okolnosti doveo je i dvije vrbovačke bratovštine do osvjedočenja o potrebi gradnje tvrđave. Za vrijeme pučkog prevrata Vrboska je najviše stradala od mletačke vojske i plaćenika, možda radi položaja, ali vjerovatno s razloga što je uče-

⁷⁾ Vallis Varbagni ecclesia s. Petri — Statut 1643, str. 44.

⁸⁾ Raccolta, o. c. fo. 11.

⁹⁾ Prilozi povijesti..., o. c. str. 60.

¹⁰⁾ Imao je 1468. u Vrboskoj kuću, jer je u toj luci držao svoj brod, vrlo vjerovatno ribarske mreže za plavu ribu. Kao brodar dao je poticaj za gradnju crkvice sv. Nikole na najvišem vrhu otoka (626 m), čime je htio i plemstvu pokazati, da je moćniji. A to je bilo 1487, dvadesettri godine prije bune.

¹¹⁾ Prilozi povijesti..., o. c. str. 62/63.

¹²⁾ Lorenzo Michiel, biskup 1473, vjerovatno do oko 1490.

Vrboska, crkva-tvrđava

stvovala u pokretu koji je planuo 1510,¹³⁾ a dugo i ranije dozrije-
vao.¹⁴⁾ Osim toga, Vrboska je izložena gusarskim napadima s kopna,
koje je bilo tursko između konca XV¹⁵⁾ i sredine XVII st. a sve to
je kulminiralo u turskoj pohari 1538. pa strjelovitom napadu alžir-
sko-turskog beja Uluč-Alija 1571,¹⁶⁾ koji je popalio Hvar, Stari
Grad i Vrbosku, dok se odhrvala jedino Jelsa, jer je već imala svoju
trđavu.

Ova posljednja pohara potisnula je unutarnju neslogu, pa je
bilo moguće pomišljati na izgradnju utvrde. Nemamo dokumenata
koji bi nam govorili kako je do gradnje došlo, jer nismo uspjeli

¹³⁾ G. Novak: Pučki prevrat na Hvaru, str. 88 itd.

¹⁴⁾ Prilozi povijesti otoka Hvara, str. 49 itd.

¹⁵⁾ Turci su 1471. osvojili Počitelj, i njihov je pritisak na obalu
postajao svakim danom jači.

¹⁶⁾ Na Jelsu su varoš udarili,
i onde su malo zadobili,
jer u Jelsi bijaše junaka
slobodnijih puno od Turaka

Kaćić: Razgovor ugodni... izd. Dioničke tiskare 1899, Pjesma o kralju
Uluzali.

do danas ništa naći. Knjige općinskih gracija XVI st. više ne postoje, izgubljene su vjerovatno u zadnjim prenosima općinskog arhiva između dva rata. Neka mogućnost za rješavanje ovog problema mogla bi se možda naći u izvještajima providura iz Zadra u Veneciju, i onima hvarskog kneza u Zadar, ali ni do njih nismo došli.

Zato moramo zasada logički zaključiti, ali bez velike bojazni da bi mogli griješiti, da su opisane prilike sklonule narod Vrboske da utvrdi jednu od dviju crkava, i to zajedničkim silama, naime suglasnošću obiju bratovština. Naravno, nije moglo doći do raspravljanja oko pitanja koja bi se crkva utvrdila. Nije se moglo graditi dvije tvrđave, a crkva sv. Marije se nalazila na najprikladnijem mjestu, pa dvojbe o izboru objekta nije možda bilo. Moramo k tome pretpostaviti, da je općinska i državna vlast sudjelovala kod donošenja odluke, obzirom na zamašnost podhvata, kao i na ljepotu objekta, koji nije mogao biti obična improvizacija. Za to smatramo da je i arhitektonski projekt morao biti izrađen od stručnjaka mletačke vlade.¹⁷⁾ Ali same građevinske radove izvršili su mještani, točnije vrbanjski zidarski majstori,¹⁸⁾ sudjelovanjem mještana u novcu i radu. Tako se na ovakovim pothvatima radilo uvijek. Imamo sačuvan prepis natpisa iz Jelse iz 1573, kad se gradila jedna obzida tvrđave koji bez sumnje izražava stari običaj, a glasi: »Hoc opus factum fuit... ex elemosinis Universitatis Gelsae...«¹⁹⁾

Ne znamo ni godinu gradnje. Međutim imamo dokumenat, koji govori o gradnji tvrđave neposredno prije postanka tog dokumenta. To je papinski breve upućen nunciju u Veneciju 1587. u predmetu spomenutog sukoba dviju bratovština, gdje se kaže: »et nihil hominus ipsis Confraternitatibus, qui, ut accipimus, superioribus annis pro seipsis, ac bonis suis, adversus Turcharum incursiones, et impetum tuendis ac defendendis quoddam aedificium seu fortilitium super tecto ejusdem Ecclesiae Ste Mariae, forma Ecclesiae alioquim in sue esse remanente, nec in aliquo mutata, costrui, et aedificari fecerunt...«²⁰⁾

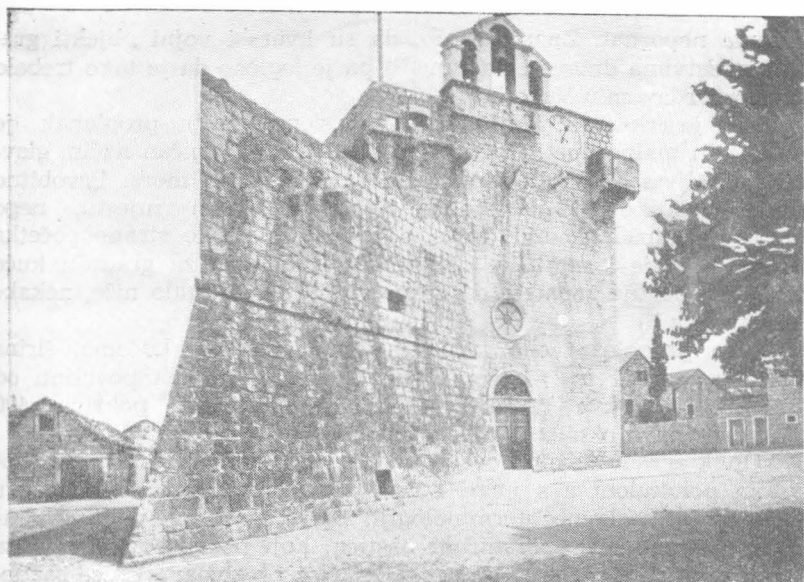
Dakle, tvrđava je nastala nešto prije tog datuma. Možda nam osim toga ovaj dokumenat objašnjava i razlog zbog kojeg je bratovština sv. Lovrinca, ili glavnina njenog članstva, prihvatila utvrđenje tuđe crkve, naime crkve suparničke bratovštine. Jer u dokumentu koji smo citirali čitamo »forma ecclesiae alioquim in suo esse remanente«, a dalje se u tekstu kaže: »quod hoc non obstante ipsa Ecclesia Ste Mariae in alium quam Ecclesia qualis nunc (ista) est, usum applicari nubatenus possit«, — iz čega bi se moglo zaključiti, da je bratovština sv. Lovrinca možda računala da su obrambena namjera i sakralni značaj crkve nespojivi, te da će time

¹⁷⁾ Ponovo ćemo kušati tražiti planove tvrđava u starim arhivima.

¹⁸⁾ Mro Jacobus Luxich, muraro de Varbagno 1470.

¹⁹⁾ Popis spomenika, o. c. 77/1.

²⁰⁾ Raccolta, o. c. fo. Župska kronika daje g. 1572. ali bez drugih podataka.

Vrboška, crkva-tvrđava

možda postići ukidanje crkve sv. Marije, čime bi bila pogodena i njena bratovština. Papa se tome svakako u citiranom breve-u suprostavio, i potvrdio tvrđavi dalje svojstvo crkve.

Koji je organ mletačke vlasti sudjelovao kod podizanja ovog objekta također ne znamo. Vrbovačka župa ima noviji sadržaj kronike, ali iz njega ništa ne doznajemo o starijim događajima. Sudeći po jednoj analogiji sa slučajem utvrde na Tvrdalju u Starome Gradu,²¹⁾ poticaj za izgradnju utvrde mogla je dati mornarica. S druge strane znamo da je veliko vijeće u vremenima opasnosti, zajedno s knezom, koji je djelovao u ime vlade, vršilo pregled zemljišta, te da su tom prilikom davana uputstva za vršenje obrambenih radova koje treba obaviti. Takav slučaj je bio na pr. kada je Antun Lucić 1470—1471 obavio taj posao zajedno s knezom Lodo-vikom Canal.²²⁾

Inače XVI st. je doba kada se na Hvaru i seoske kuće utvrđuju, tako da se obzidaju, a obzidane imaju puškarnice. Takovih kuća i iz tog vremena ima u Vrbanju, matičnom selu Vrboške, i drugdje. S druge strane valja napomenuti, da je to doba kada se u Hvaru grade dva monumentalna objekta: obala i citadela — oba sredinom XVI st. Ne može biti sumnje o međuzavisnosti između gradnje hvarskih građevina i vrbovačke tvrđave, i ako nam je novčani udio

²¹⁾ Š. Ljubić: Stari pisci hrvatski, Pjesme Hektorovića i Lucića, 1874.

²²⁾ N. Duboković: Jedna gratia Antuna Lucića, Zadarska revija, 1/1958.

komune nepoznat. Znamo samo, da su hvarski vojni objekti građeni sredstvima države i komune,²³⁾ pa je logično da je tako trebalo biti i sa tvrđavom u Vrboskoj.

Kad je crkva sv. Marije u XV st. sagrađena²⁴⁾ proplanak je morao biti malne pust. Crkva je postavljena na tipičan način, glavnim pročeljem okrenuta zapadu na uzvisini iznad mora. Prvobitno naselje Vrboske nije nastalo na ovom izloženom mjestu, nego dublje na zapad, u dnu uvale, s jedne i s druge strane početka kanala²⁵⁾ pa je i zemljište dano Matulu Ivaniću za gradnju kuće 1468. bilo negdje zapadno od crkve sv. Lovre — malo niže, nekako prema moru.²⁶⁾

Iako je položaj oko tvrđave danas uokviren kućama, širina tvori impozantni trg — zvan Pjaca — koji zaprema površinu od 2570 m², dok crkva - tvrđava, zajedno sa speronom, pokriva 400 m², te dominira okolišom i krasnom vrbovačkom uvalom.

Oblik zgrade je u osnovi pravokutnik, flankiran na zaleđu elipsastom polukulom a s južne strane rondelom, kako se to kaže u renesansnoj tvrđavnoj terminologiji. Sjeverozapadno pak od vrata strši znatno niži speronirani bastion, koji pokriva ulazna vrata i tako ih štiti, a njegova unutrašnjost čini rezervoar kišnice sakupljene s krova tvrđave.

Dužina čitave građevine je 31,20 metara, a širina 10, dok je speron duži od glavne mase za 12 metara.

Visina tvrđave do friza je 15 metara, a ona sperona nešto ispod 8 m. Nad frizom je sve uokolo, osim na pročelju, prsobran sa po 8 puškarnica, visok 2,5 metra, sa još po dva pravokutna otvora sa sjeverne strane. Pod ovim otvorima su konzole na kojima su trebale stajati osmatračnice, ali ih nema. Ispod otvora, koji stoji na sredini boka, su dvije paralelne konzole, dok su nad onim na kraju pravokutog zdanja istočno jedna okomita na zid, a druga koso na zid, postavljena u pravcu jugo-istok, i ta se ne vidi, jer je sakrivena rondelom. Sa protivne strane, naime na sjevero-istočnom uglu pravokutnog zdanja isto tako stoje dvije konzole (jedna okomito a druga koso), a na njima leži sjeverna bočna osmatračnica.

Elipsasto zaleđe i rondel su niži za nešto više od dva metra od glavnog zdanja, pa tako tvore razliku u nivou, što povećava plastičnost objekta. Sve se to vidi na priloženim arhitektonskim snimcima ing. arh. Kuzme Gamulina i fotografijama.

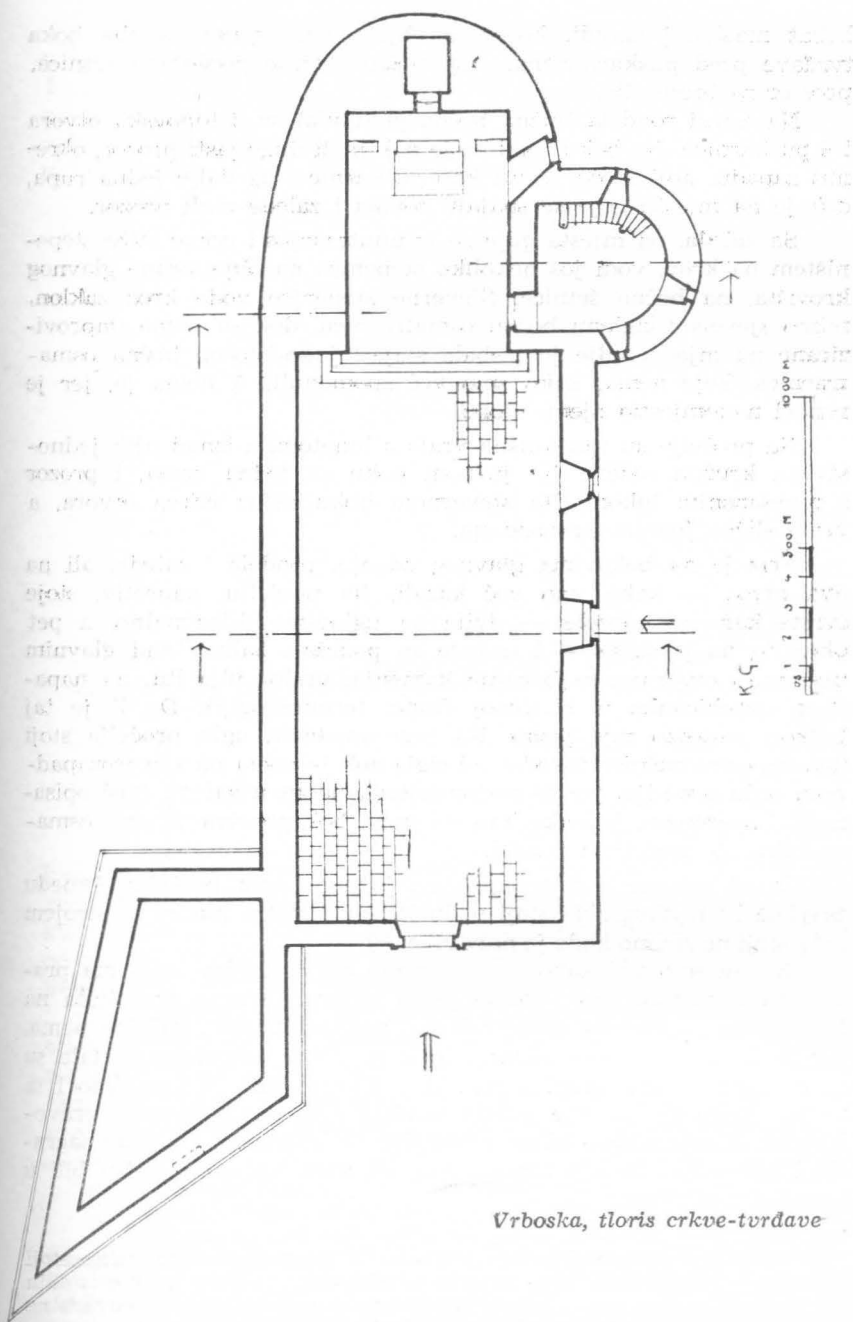
Zaleđe ima 12 puškarnica i 4 četverokutna otvora, koji su ovdje predviđeni vjerovatno za topove, orijentirane prema izlasku iz vrbovačke luke. I zaleđe i rondel su ravno popločani, dok je na glavnom pravokutnom zdanju čvrst krov od ploča postavljen kao

²³⁾ R. Bučić: O javnim građevinama i zgradama u Hvaru, Izd. HA Hvar br. 3, 1956.

²⁴⁾ Prilozi povijesti... o. c. str. 62/63.

²⁵⁾ Gdje se još vide ostaci prastarih kuća.

²⁶⁾ Liber gratiarum XV v., u Hist. arhivu, fo. 152/r.

Vrboška, tloris crkve-turčave

hrbat masivnoj zgradi, kojem s obje strane, naime s oba boka tvrđave pred puškarnicama, stoji nešto strmije popločana šetnica, prostor za branitelje.

Na terasi rondela (južna bočna polukula) su 3 topovska otvora i 4 puškarnice. Na boku rondela je pak mali dugoljasti prozor, okrenut zapadu, koji može služiti kao puškarnica, pa dalje jedna rupa, dok je na mjestu gdje se spajaju rondel i zaleđe mali prozor.

Sa zaleđa, od mjesta gdje se iz unutrašnjosti crkve stiže stepeništem na krov, vodi još nekoliko stepenica na obje strane glavnog krovišta, na bočne šetnice. Sjeverne stepenice vode kroz zaklon, mimo sjevernu ciglenu bočnu osmatračnicu, dok su južne improvizirane na mjestu gdje je trebala stajati jugo-istočna bočna osmatračnica, koje nema, kako smo već spomenuli. A nema je, jer je rondel nadomjestio njenu ulogu.

Na pročelju su renesansna vrata s lunetom, a iznad njih jednostavan kružna rozeta. Na južnom boku su jedna vrata, i prozor s renesansnim lukom. Na sjevernom boku nema crkva otvora, a vrata slična južnim su zazidana.

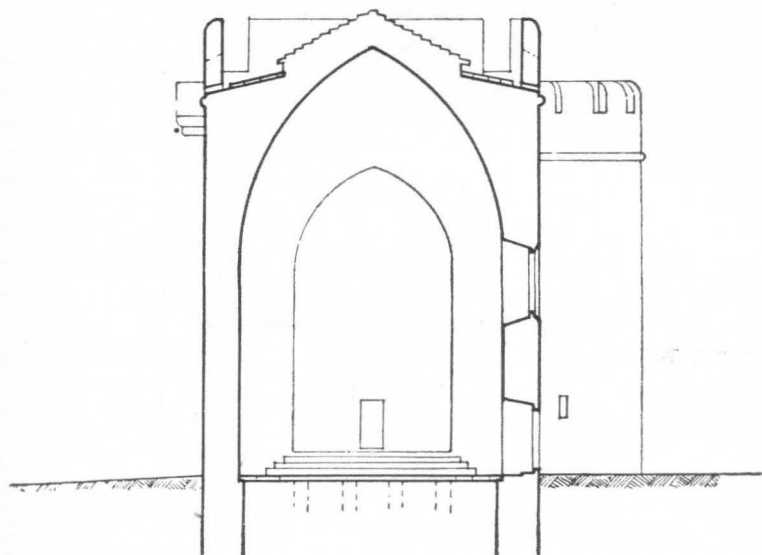
Friz je na bokovima glavnog zdanja, rondela i zaleđa, ali na dva nivoa — kako smo već kazali. Na pročelju, naprotiv, stoje čvrste kamene konzole — dvije na uglovima dijagonalno, a pet okomito na pročelje — i trebale su podržati balkon nad glavnim ulazom, s otvorima za bacanje kamenja, vrelog ulja itd. na napadače (machicoulis u klasičnoj franc. terminologiji). Da li je taj balkon postojao nije jasno. Na jugozapadnom uglu pročelja stoji ugaona osmatračnica također od cigle dok je nema na sjeverozapadnom uglu pročelja, jer je nadomještena onom u zaleđu (već opisanim) i speronom, jednako kao što južni bok pokriva ugaona osmatračnica na pročelju i rondel.

Iznad ugaone osmatračnice na južnom uglu pročelja, između preslice i vanjskog zida stoji u dužini od 4 metra kućica sa strojem sata, koji ne znamo kada je nabavljen.²⁷⁾

Kazali smo već kako stoje konzole na stražnjim uglovima pravokutnog zdanja, kao i to, da je sa sjeverne strane pravokuta na konzolama naslonjena osmatračnica, dok južne osmatračnice nema, jer je nadomještena rondelom. Ipak su dvije konzole tu; ostale su neiskorištene, ona okomita na zid, i dijagonalna. Iz toga, kao i iz načina kako je kamena građa rondela spojena s glavnim pravokutnim zdanjem dalo bi se zaključiti, da su rondel i zaleđe sagrađeni naknadno. Možda neposredno, ali nam izgleda da nisu bili u prvi čas predviđeni.

²⁷⁾ Nismo u župskoj kronici ništa našli. Na pročelju ove kućice stoji kvadrat s kazaljnkama, gdje smo oko 1956. dali nacrtati brojke u stilu brojeva na grobovima u crkvi. Nisu date u pravim dimenzijama i ne djeluju kako smo želili. Sat bi mogao biti iz XVIII st. Na jednom pragu vrata kućice u kojoj je sat uklesana je naknadno rešetka (svičalo) za paljenje luči na ribaricama u lovu na plavu ribu.

Ovo proširenje objekta moglo je nastati proširenjem zamisli u toku gradnje, ili je plod jedne intervencije općine ili mornarice. I sam Petar Hektorović, kako smo već kazali, gradio je svoj Tvrdalj na mjestu ranije zvanom Tvrdalj — dakle utvrda — uz posredovanje ondašnjeg zapovjednika mletačke mornarice.²⁸⁾ Fisković pak u toku gradnje, ili je plod jedne intervencije općine ili mornarice.

Vrboška, poprečni presjek broda crkve-tvrđave

kao komplementa vrbovačke tvrđave,²⁹⁾ čiju gradnju je možda izazvao Hektorović, jednako kao što je na ideju vlastite utvrđene kuće došao nakon što je morao bježati pred Turcima 1539. Jedan od povoda za gradnju tvrđave u Vrboskoj sigurno su bile efikasne mogućnosti tvrđave u Jelsi i Tvrdalju.

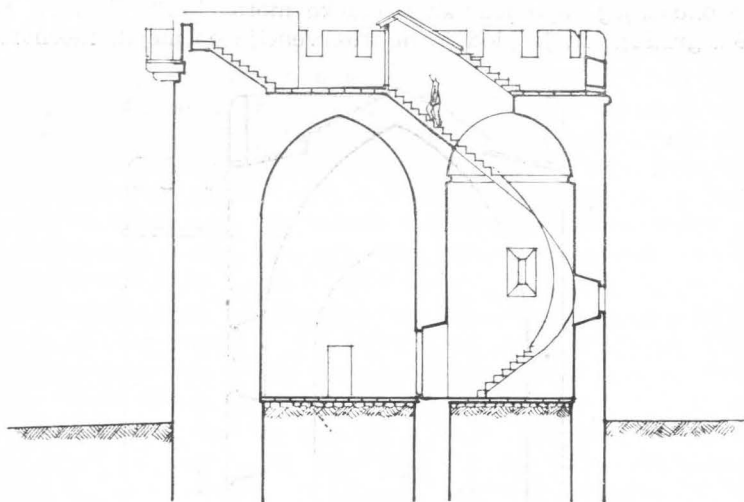
Unutrašnjost crkve je jednostavna, svod šiljat;^{29a)} sve je u bijelo obojeno i djeluje hladno, djelomično bez izravnog svjetla ali impozantno. Glavna kapela odvojena je od jedine lađe trima stepenicama i nalazi se u elipsastom zaleđu tvrđave, a na sredini kapele stoji župnički grb s imenom župnika Petra Fabio i njegovim obi-

²⁸⁾ Vidi bilješku br. 21.

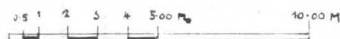
²⁹⁾ Bulletin Jugosl. akad. god. V, br. 2/1957.

^{29a)} Prilikom postavljanja novih aluminijskih zatega na mjestu osam željeznih ključeva u korjenu svoda sa svake strane, izvađeni su ključevi koji su se u debljini zida račvali i na taj način prihvaćali drvene grede debljine oko 19×19 cm koja je vršila ulogu zatega. One su bile pričvršćene s dva željezna klina za željezne ključeve. Primjerak toga ključa pohranjen je u crkvi-tvrđavi. Radove je vodio Konzervatorski zavod za Dalmaciju, a izvelo ih je zanatsko poduzeće »Vrboška« 1964. godine.

teljskim grbom,³⁰⁾ na veoma lijepom baroknom štitu u obliku svinutog lista. Fabrio je sagradio grobnicu 1637. i napisao: *Ne differas amice — hodie mihi eras tibi.*

K.-C.

Vrboska, poprečni presjek apside crkve-tvrđave

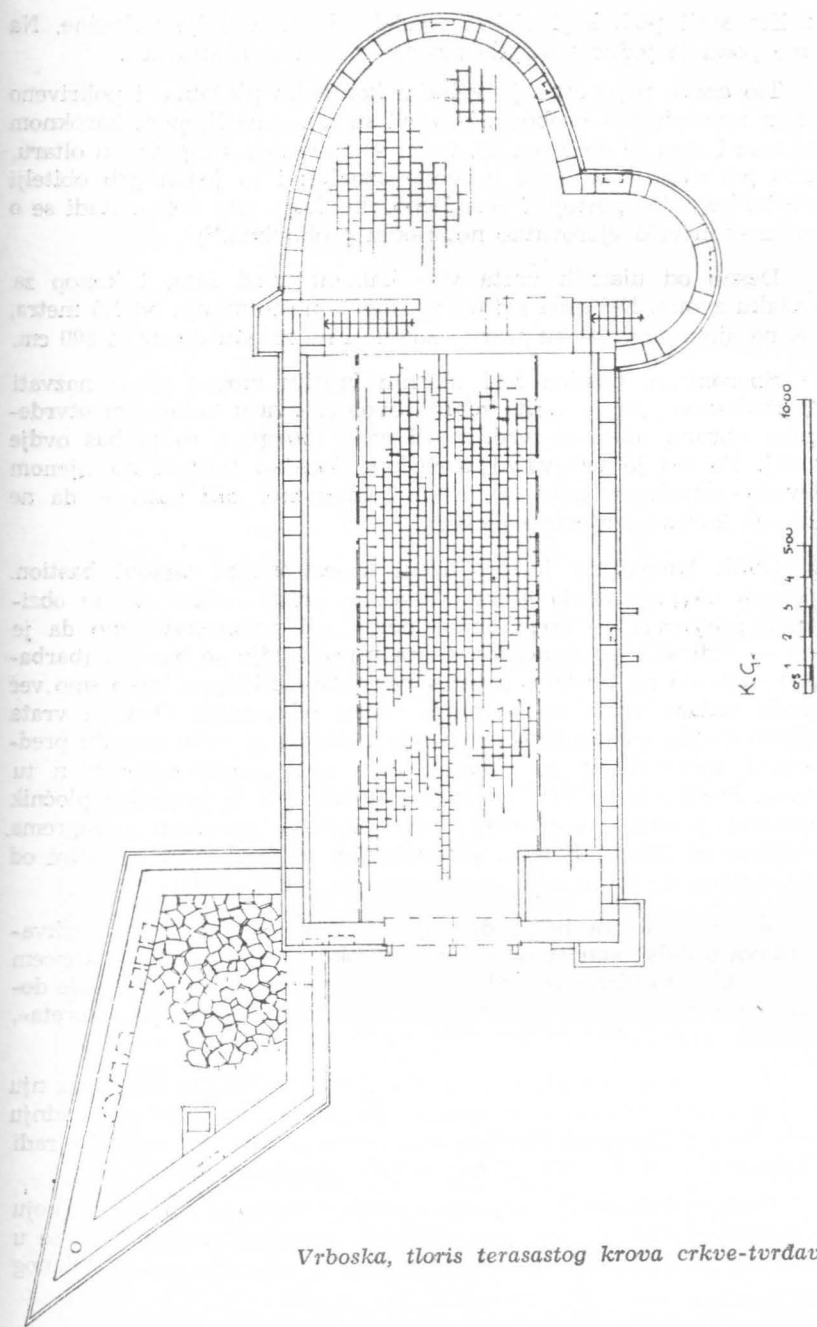
Glavni i četiri bočna oltara su od drva, u novije vrijeme bojadisani bijelom bojom, naslonjeni uz zid. Svi su bez slika, koje u crkvi sv. Lovrinca čekaju da se tvrđava oslobodi vlage, pa da se onda vrate na svoja mjesta.³¹⁾

Iza glavnog oltara u debeloj masi zdanja zaleđa tvrđave nalazi se prostor površine oko 130×180 cm. Neki imaju utisak da je to mogla biti neka vrst tamnice. Mi tako ne mislimo. Mogao je biti prostor za postavu jednog topa, jer ima otvor u kamenom bloku prema jugu.

Iz glavne kapele ulazi se u sakristiju, koja je u prizemlju ronedela, odakle vode 44 kamene stepenice u spirali (sa drvenom ogradom) na zaleđe tvrđave, što smo već spomenuli. Na pola puta ste-

³⁰⁾ Grb Fabrio — v. Arhivist 3-4/1965. (N. Duboković: O sfagistici i stematologiji otoka Hvara).

³¹⁾ Slike Antonia Sciuri (Rođenje Marije 1627), G. Alabardi (1590—1650) (Isus s križa i Uskrsnuće), Konstantin Zane (Sv. Katarina, Dominik i Juraj) 1650, Stefana Celesti (Gospa od Karmena) 1659, i Marka Rašice (isti motiv) 1927.

Vrboska, tloris terasastog krova crkve-tvrđave

peništa stoji pod, koji visinu rondela dijeli u dvije polovine. Na tome podu je jednom stajala streha, možda stan stražara.

Tlo crkve popločano je velikim kamenim pločama, i pokriveno nizom numeriranih grobova. Brojevi su u veoma lijepom baroknom dukтусu i nižu se do broja 43. Osim spomenutog na glavnom oltaru, samo još dva groba nose posebne oznake: i to jedan grb obitelji Fabrio, koja još postoji, i one Debočelić, koje više nema. Radi se o građanskim vrlo vjerovatno notarskim grobovima.³²⁾

Desno od ulaznih vrata vise kameni utezi sata, i konop za povlaku zvona. Debljina zidova zgrade je nešto manja od 1,5 metra, dok na sjevernom bloku glavne kapele i na zaleđu dostiže i 300 cm.

Speronirani bastion kod ulaznih vratiju mogao bi se nazvati i barbakanom, jer je svrha zdanja ovog naziva u tadašnjim utvrđenjima obrana ulaza u tvrđavu ili grad (burg), a to je baš ovdje slučaj. To što je vrbovački barbakan dozidan tvrđavi na njenom sjevero-zapadnom uglu, a ne stoji odvojeno, čini nam se da ne mijenja karakter njegove uloge.

Oblik barbakana je produženi hipertrofirani ugaoni bastion. Njegova uloga čuvanja glavnih ulaznih vrata, naime zaštite obzidanog predvorja — koga danas nema, ali pretpostavljamo da je bilo — vidi se i po tome, što se na mjestu gdje se bastion (barbakan) naslanja na tvrđavu (njen sjevero-zapadni ugao, kako smo već kazali) nalaze vrata na 4 metra visine od zemlje. Ova su vrata logično vodila u ograđeno predvorje i služila za vezu između predvorja i tvrđave, jer se glavna vrata nisu mogla otvoriti u tu svrhu. Predvorje se nije sačuvalo. Možda mu je pripadao pločnik (odnosno prostor), koji stoji pred glavnim portalom i zaprema površinu od 53 m². Pločnik je naslonjen na barbakan u dužini od 5,60 metara, do točke gdje se prvi put lomi linija zida.

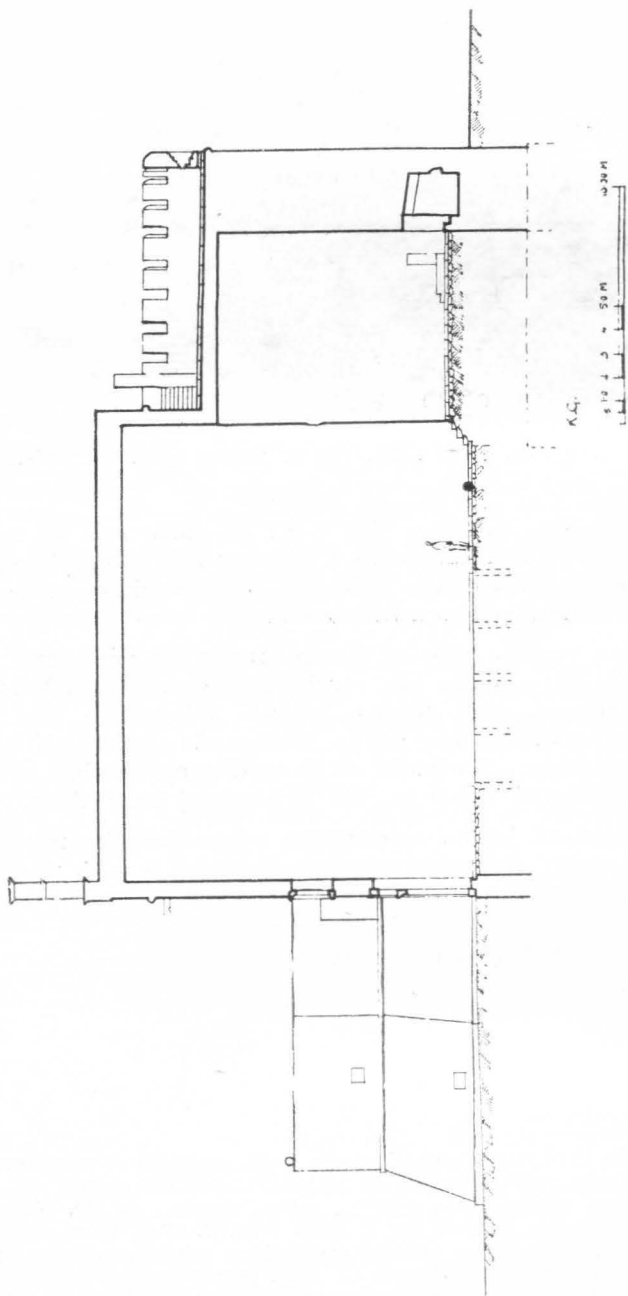
Slične građevine nema drugdje na otoku Hvaru. Postoji crkva-tvrđava u Jelsi, starija od vrbovačke oko 50 godina, ali je koncem XIX st. bila dozidana po prilici 6 metara sa zapadne strane, paje dobila novo klasicističko pročelje sa zvonikom, dok je »toreta«, sat-kula, srušena.³³⁾

Ipak se kod ove crkve sačuvala glavna centralna kula i uz nju oštri bastion, koji nam se čini da je služio kao uzor za gradnju barbakana u Vrboskoj. Razlika je naravno u ulozi, jer se ovdje radi o bastionu u zaleđu, dok je onaj u Vrboskoj čuvao glavni ulaz.

Tvrđava ima nekih analogija s onom u Suđurđu na Šipanu, koju je opisao Beritić, ali je i ova doživjela vanjske izmjene, dok se u Vrboskoj to dogodilo u najmanjoj mjeri: uklanjanjem obzidanog

³²⁾ V. bilj. 30.

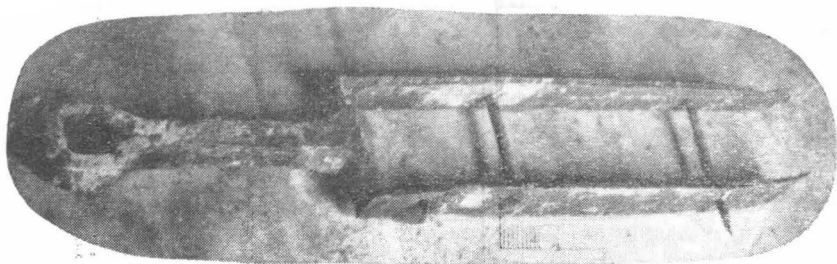
³³⁾ V. Arhiv Duboković - Nadalini u Jelsi.

Vrboska, uzdužni presjek crkve-tvrđave

predvorja, postavljanjem sata, u starijim vremenima, i izmjenom prvobitne preslice.³⁴⁾

Valja otići daleko, da bi se našao sličan objekt. To je crkva u Les-saintes-Maries-de-la-Mer u Francuskoj (Camargue). Naravno da je francuski spomenik druga stvar, jer potiče iz XIII st., dok

Vrboska, kópča s ključem za drvene spone u crkvi-tvrđavi

je utvrđenje nastalo u XIV i XV st, dakle kad još nije bilo naše crkve. Ima međutim nešto u čitavoj masi, silueti, kao i u situaciji, što podsjeća na ovu u Vrboskoj. Jedan arhitekt bi mogao načiniti interesantnu komparativnu analizu.

Naša tvrđava nije na sreću trebala nikada služiti obrani, jer su najgora vremena bila prošla kad je sagrađena. Vrboska je stradala dvaput prije gradnje tvrđave, ali kasnije više nije, možda zahvaljujući respektu što ga je ulijevala tvrđava. U toku XVII st. bilo je gusarskih napada, ali svakako samo lokalnih, ne više vojnih ekspedicija ni upada kao što je bio onaj Uluč - Alije.

Tvrđava još danas dominira ovim čarobnim mjestom, i ostala je glavnim elementom izgleda Vrboske, kao i u doba kada je nastala.

³⁴⁾ U župskoj kronici nismo našli podataka o starijim pregradnjama. Tamo stoji zapisano, da je 1871. obnovljen zvonik »po rimsku« (na preslicu). Možda je te godine netko skinuo zatege, čime je crkva razdrmana za potresa 20. 7. 1937. i 20. 7. 1940, te za bombardmana u ratu. Sada su zatege ponovo postavljene zahvaljujući Fondu za unapređenje kulturnih djelatnosti. G. 1915. popravljao je crkvu izvana Nikola Račić. Sada su na preslici tri zvona salivena 1930. u Vittorio Veneto od Francesca de Polo (posvećeni su sv. Križu — 715 kg, Gospi Milosrđa — 350 kg, i sv. Nikoli — 211 kg).

EGLISE-FORTERESSE DE VRBOSKA

NIKO DUBOKOVIĆ

Depuis la seconde moitié du XVe. s., le versant nord de l'île de Hvar se trouvait sous la menace directe des Turcs qui, après la chute de la Bosnie, s'étaient peu à peu établis sur la côte dalmate. Ce danger était ressenti par la population, continuellement harassée par les incursions- plus ou moins graves- des pirates. De sorte que, dès le début, on se préoccupa de munir de défenses les bourgades côtières et le littoral lui-même. Mais ce n'est qu'au XVIe. s. que l'on construisit des fortifications dignes de ce nom. D'abord le bourg de Jelsa fortifia son église paroissiale de Ste-Marie (1535) et, à peu près en même temps, le patricien et poète, Pierre (Petar) Hektorović, fit bâtir son château-fort nommé Tvrdalj sur l'emplacement d'un fortin plus ancien, à Stari Grad, bourg situé sur une longue baie orientée au nord-ouest de l'île.

Ces deux forts jouèrent un rôle très important au moment de la grande incursion barbaresque de 1571 (Ulutch-Ali, bey d'Alger) qui dévasta l'île et notamment le village de Vrboska, situé sur une baie orientée au nord-est, entre Jelsa et Stari Grad.

A cette époque, Vrboska n'avait pas de forteresse et nous pensons que ce manque était dû aux luttes locales qui se déroulaient entre deux fractions de la population, représentées par deux confréries religieuses. Ces deux corps, dont chacun avait son siège dans sa propre église, ne pouvaient probablement se mettre d'accord sur le choix de l'église devant servir à la défense commune. Mais Ulutch-Ali doit avoir pesé dans la controverse, et on se décida pour l'église de Ste-Marie, la mieux située des deux, car elle dominait l'entrée du port et les versants des collines qui entourent le village.

Après avoir exposé les antécédents historiques ci-dessus, l'auteur nous décrit l'ouvrage et publie les analyses architecturales de la forteresse qui a toujours gardé son caractère sacré.

La construction, très rare en son genre, ne peut être comparée qu'à peu de fortifications (sauf à celles de Jelsa- île de Hvar- et de Sudurad- île de Sipan, dans la région de Dubrovnik).